

Mais ƏMRAHOV\*

## MÜHARİBƏ İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN NEFT SƏNAYESİ İŞÇİLƏRİNİN ƏHVALI-RUHIYYƏSİ ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ (1941-1945-Cİ İLLƏR)

**Açar sözlər:** Faşist Almaniyasının Qafqaz planı, müdafiə hüdudları, Bakı nefti, antisovet fikirlər, antisovet əhvali-ruhiyyə.

**Key words:** Caucasus plan of fascist Germany, limits of defense, Baku oil, antisoviet ideas, antisoviet mood.

**Ключевые слова:** Кавказский план фашистской Германии, границы обороны, Бакинская нефть, антисоветские мнения, антисоветское настроение.

**Giriş.** Bakı nefti alman işğalçıların hədəfində. 1941-1945-ci illər müharibəsində cəbhənin neft və neft məhsulları ilə təmin edilməsində Azərbaycanın rolu məsələsi tarixçilərin, politoloq və filosofların, həmçinin iqtisadçıların tədqiqat obyekti olaraq qalmaqdadır. Bunun əsas səbəblərindən biri müharibə tarixinə dair ədəbiyyatda qələbədə Bakı neftinin əhəmiyyətinin lazımcına qiymətləndirilməməsidir.

Müharibə dövrü statistik külliyyatlarının təhlilindən aydın olur ki, Almaniya SSRİ-yə qarşı müharibəyə başlayanda neftin 87,1 faizini Bakı, Qroznı, Maykop, 6 faizini Volqa-Ural, 4,8 faizini Qazaxıstan və Orta Asiya, 2,1 faizini Uzaq Şərq verirdi. Qafqazda istehsal olunan 87,1 % neftin 71,0 - % ni Bakı verirdi (5, s.93). 1941-ci ildə Bakıda 23,5 milyon ton neft çıxarıldı ki (1), bu Ümumittifaq hasilatının 71,2 % - ni təşkil edirdi. 1942-ci ildə Azərbaycan neftçiləri qarşısında ölkəyə 18,2 milyon ton neft verilməsi vəzifəsi qoyuldu (3). Bakı mədənlərinin real vəziyyəti baxımından bu planın qeyri-obyektiv olmasına baxmayaraq, Azərbaycan neftçiləri 15,7 milyon ton neft, yaxud Ümumittifaqda hasil olunan 21,9 milyon neftin 71,7 % - ni, 1943-cü ildə 12,7 milyon ton, yaxud Ümumittifaq neftinin 71 %-ni verdi (4). Göründüyü kimi, Azərbaycan neftçiləri bütün çətinliklərə baxmayaraq müharibənin ilk iki ilyarımında cəbhəni lazımi miqdarda neft və neft məhsulları ilə təmin etdi. Sözsüz ki, Almaniya, Fransa və İngiltərə

hökumətləri Bakı neftinin əhəmiyyətin dəyərləndirir və Bakı neftinin ələ keçirilməsi sahəsində öz planları vardı. Bu baxımdan antisovet fikirlərdə Bakının taleyi müzakirə mövzusu olması bir tərəfdən doğru olsa da, digər tərəfdən məsələnin həssaslığından istifadə edən düşmən elementlər antisovet fikirlər formalaşdırmağa və yayılmasına cəhd edirdilər.

Antisovet fikirlərin və əhvali-ruhiyyənin formalaşması. Antisovet fikirlərin və əhvali-ruhiyyənin formalaşmasında cəbhədə baş verən hadisələr, sovet qoşunlarının cəbhənin müxtəlif istiqamətlərindəki əməliyyatlarının nəticələri, xüsusən Stalingrad altında döyüşlərə qədər baş verən hadisələr mühüm rol oynayırdı. Cəbhə hadisələrindən əhali əsasən qəzet yazılarından və Sovet İnformasiya Bürosunun məlumatlarından xəbər tuturdu. Bu məlumatlarda hadisələr təfəssilatı ilə izahı olunmadığından düşmən elementlər hadisələri müxtəlif məcralara yönəldir, ruh düşünlüyü və passivlik yaratmaq üçün istifadə edirdilər. Cəbhədə vəziyyət əsasən 1942-ci ilin iyun ayının ortalarına qədər daha ağır idi və alman-faşist qoşunlarının müxtəlif istiqamətlərdə əldə etdiyi qələbələr düşmən elementlərinin fəallaşmasına zəmin yaradırdı. Bu baxımdan cəbhədəki vəziyyətə, xüsusən də Şimali Qafqazdakı hərbi duruma dair ayrı-ayrı ordu komandanlarının, ordu xüsusi şöbələrinin, siyasi hissə üzrə müavinlərinin Azərbaycan K(b)P MK-ya ünvanladığı məlumatlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bəhs olunan dövrdə Orconikidze-Nalçik-Qroznı-Mahaçqala müdafiə hüdudlarının tikintisi davam edirdi. Orconikidzedə tankəleyhinə maneələrin, barrikada və qurğuların tikintisində avqustun 18-də plana görə 8.000 nəfər işləməli olduğu halda, hərbi hissələrlə birlikdə 7.000 nəfərə yaxın adam işə çıxmışdır. Avqustun 16-da düşmən təyyarələrinin müdafiə zolaqlarını bombalaması və əhalinin təxliyyə əhvali-ruhiyyəsinin güclənməsi nəticəsində işə çıxma azalmışdır. Avqustun 19-da Orconikidzedə barrikadalar istisna olmaqla 3.750 kub metr, sonrakı gün Orconikidzedə müdafiə hüdudlarının tikintisində 5.545 nəfər iştirak etmiş, 3.553 kub metr torpaq çıxarılmışdır. Nalçikdə 1.700 nəfər, Qroznıda 3.449 nəfər, Mahaçqalada 1.300 nəfər işləmişdir ki, bu işə çıxma planının 13 %-ni təşkil edirdi. (2, v.56)

Mahaçqalada tikintinin gedişi qeyri-qənaətbəxş olmuşdur. Sutkalıq tapşırıq 60% yerinə yetirilmiş, işə çıxma 3,7 faiz təşkil etmişdir. Plana görə 5.980 nəfər işə çıxmalı olduğu halda 822 nəfər işə çıxmışdır (2, v.64). Azərbaycan K(b)P MK-ya göndərilən məlumatlardan aydın olur ki, Qro-

\* Əmrahov Mais - A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, tarix üzrə elmlər doktoru, professor emrahov48@mail.ru

zında avtonəqliyyatda çatırmazlıq yaranmış, Mahaçqalada müdafiə tikintisində vəziyyət qeyri-qənaətbəxş olaraq qalmış, sutkalıq plan tapşırığı 52 % yerinə yetirilmiş, fəhlələrin işə çıxma planı 15,9 % təşkil etmişdir (2,v.59). Avqust ayının 21-də Orconikidzedə 5.213 nəfər və 3 hərbi alay tikinti-müdafiə işlərində iştirak etmişdir. Qroznıda aparılan tikintidə fəhlə qüvvəsinin, traktorların və avtomaşınların çatmaması, minaların, detonatorların, naqillərin, partlayıcı maddələrin olmaması çətinliklər yaradırdı. Ümumilikdə hadisələrin təhlili, məlumatların araşdırılması göstərir ki, işi çətinləşdirən səbəblər sırasında əməyin pis təşkili, iş alətlərinin çatışmaması (lapatka, kürək, və s.) dayanır, bunun nəticəsində əhalinin əmək məhsuldarlığının sutkalıq tapşırığı 30-40 % təşkil edir.

Məlumatların təhlili göstərir ki, düşmən qoşunlarının bəzi əraziləri ələ keçirməsindən istifadə edən quldur qruplar əhalinin mal-qarasını oğurlayırlar. Mal-qaranın çıxarılmasına mane olan belə quldur qruplardan biri 1942-ci ilin avqust ayı ərzində Karaçayın dağlıq rayonunda aşkarlandı. Quldur qrupunu ləğv etmək üçün əməliyyat işçilərinin rəhbərliyi ilə XDİK qoşunundan 23 nəfər göndərildi.

Kabarda-Balkarın Ter rayonunda cəbhədən Qafqaz diviziyasından qaçmış 115 nəfərlik fərari qrupu mal-qaranın Gürcüstan ərazisinə keçirilməsinə mane olmuşdur. Kabarda-Balkar XDİK müavininin rəhbərliyi altında onlara qarşı 46 nəfərdən ibarət əməliyyat qrupu göndərilmişdir. (2,v.58)

Cəbhədəki vəziyyət haqqında 1942-ci ilin sentyabr ayında da Azərbaycan K(b)P MK-ya məlumatlar daxil olurdu. Lukyanovun 10 sentyabr 1942-ci il tarixli Merkulova ünvanladığı məktubda (2,v.53-54) bildirilirdi ki, sentyabrın 9-da saat 18-30-da Həştərxan şəhərinə 14 düşmən təyyarəsi uçuş etmiş, 2 böyük neft bazası bombardmana məruz qalmışdır. Onlardan birində 200 min tondan yuxarı neft, digər neft bazasında 150 min ton neft, o cümlədən 72 min ton yağ vardı. Qısa vaxtda yanğın böyük sahəni əhatə etmiş, yanğını lokallaşdırmaq üçün imkan olmamışdır. Zavodun avadanlığının 2/3 hissəsi sıradan çıxmış, avadanlıqların bir hissəsi təxliyyə olunmuş, yanğının ona bitişik qəsəbəyə yayılmaması məqsədilə yanğın komandası və hərbi hissə səfərbər olunmuşdur. Maddi itki çox böyük olmasa da, 20-30 nəfərə yaxın adam həlak olmuşdur.

Lukyanov bildirirdi ki, həmin gün saat 20-yə yaxın Həştərxanın şimalında Boqdo stansiyası bombardmana məruz qaldı. Şimala istiqamət götürən

benzin eşelonu yanır. İnsan itkisi 160 nəfərə çatır ki, onlardan 50 nəfəri həlak oldu. Uçuş nəticəsində Həştərxanda ehtiyat neft qalmadı. Digər bazalarda qalan neft 200 min tona yaxındır (2,v.53). Məktubun sonunda digər bazaların da bombardmana məruz qalması təhlükəsi olduğu bildirilirdi. (2, v.54)

Qeyd edilən məlumatlar Azərbaycan K(b)P MK-ya daxil olurdu, fəhlə və qulluqçular, xüsusilə neft sənayesində çalışan işçilər məlumatlandırılmırdı. Nəticədə düşmən elementlər yaranmış məlumatsızlıqdan istifadə edir və Bakının tezliklə almanlar tərəfindən tutulacağı, neft quyularının partladılması, əhalinin təxliyyəsi barədə antisovet mülahizələr səsləndirildilər. Doğrudur, fəhlə və qulluqçuların bir hissəsi qələbə naminə fədakarcasına çalışır, orduya köməklik göstərilməsinin vacibliyini bildirərək qələbəyə inam ifadə edirdilər. XDİK Yaqubovun 20 sentyabr 1942-ci il tarixli arayışında bildirilirdi ki, müharibənin gedişində cəbhədə vəziyyətin mürəkkəbləşməsi ilə Bakının taleyi öz əksini neft sənayesində işləyən fəhlələrin əhvali-ruhiyyəsində tapır. Fəhlələr özlərinin çoxsaylı vətənpərvərlik təklifləri ilə faşizm üzərində qələbəyə nail olunacağını ifadə edirdilər. Məsələn, "Çaparidze" adına zavodun salcısı 1911-ci il təvəllüdlü, bitərəf Nemçinov İvan Petroviç (2,v.359), "Lenineft" trestinin 8-ci mədəninin mühəndisi, bitərəf Raytman Yakov Moiseyeviç, "Stalin" adına zavodun 2 № li sexinin mühəndisi, 1887-ci il təvəllüdlü, bitərəf Kryanikov Anatoliy Semyonoviç, həmin zavodun 2 № li sexinin mühəndisi, 1898-ci il təvəllüdlü, bitərəf Balacayev Əhməd Yusif oğlu, "Qızıl Ulduz" DRES-nin texniki, 1918-ci təvəllüdlü, komsomolçu Xanlarova Mənzər Vasif qızı bir adımda geri çəkilməyəcəklərini bildirmişlər (2,v.372). Bununla belə neftçilər arasında antisovet mülahizələr söyləyənlər də vardı.

"Kağanoviçneft" trestinin quyuların əsaslı təmiri kontorunun direktoru, 1895-ci il təvəllüdlü, ÜİK(b)P üzvü Zaxarov Mirzə Rəsuloviç, "Lenineft" trestinin 2 № li süd mətbəxinin müdiri, ÜİK(b)P üzvü Afanasyeva Mariya Artyomovna, "Əzizbəyovneft" trestinin kompressor təsərrüfatının mexaniki emalatxanasının müdiri, 1912-ci ildə anadan olmuş Heybətov Baba Cavad oğlu, "Orconikidzeneft" trestinin 7-ci mədəninin briqadiri Talışxanov Mir Məmməd, "Stalineft" trestinin boru bazasının presləyicisi, 1894-cü il təvəllüdlü, bitərəf Konarkin İvan Yefimoviç, həmin bazanın fəhləsi, 1892-ci il təvəllüdlü, bitərəf Bercin Akim Spiridonoviç neft quyularının partladılmasının əleyhinə çıxmışlar. (2, v.379)

“Leninneft” trestinin 10 Nəli mədəninin böyük operatoru, 1909-cu il təvəllüdlü, bitərəf Həsənov Məmməd Məmmədbəşir oğlu (2,v.379), Molotov rayonu Şubanı mədəninin müdiri, 1905-ci il təvəllüdlü, bitərəf Əliyev Əliağa Baba oğlu (2,v.391), “Əzizbəyovneft” trestinin baş geoloqunun müavini, 1905-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Andrianov Sergey Leontiyev (2,v.379), “Andreyev” adına zavodun quraşdırma sexinin rəisi, 1900-cü ildə anadan olmuş, bitərəf Salamov Vladimir Mixayloviç, “Kaqanoviçneft” trestinin qaz kontorunun direktor müavini, 1905-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Mənsurov Əbdül Xaliq oğlu cəbhədəki vəziyyət haqqında doğru məlumat verilmədiyini, qoşunların məğlubiyyətinin gizlədildiyini, tezliklə almanların Bakını tutacaqları barədə antisovet fikirlər söyləmişlər. (2, v.392-393)

“Kaqanoviçneft” trestinin quyuların əsaslı təmiri kontoru müdirinin növbətçi köməkçisi, 1902-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Yar Əli Dövrəli demişdi: “...Almanlar Bakını gələn ilin yazında tutmağı planlaşdırırlar və buna görə bu cəbhədə heç bir əməliyyat aparmırlar, hətta bəzi yerlərdə güzəştə gedirlər. Qışda onların bura gəlməsi mümkün deyil, burada aclıqdır, ərzaq tapılmır, ona görə də qışı Şimali Qafqazın varlı taxıl rayonlarında qalmağı qərar almışlar. Yazda yüksək templə hücum keçəcək, Bakını tutacaqlar». (2, v.526)

“Stalinneft” trestinin quyuların əsaslı təmiri şöbəsinin rəisi, 1901-ci il təvəllüdlü, bitərəf Hüseynov İnoyat Süleymanoviç bildirmişdi ki, cəbhədə vəziyyət kəskin pisləşmişdir. Bizim hissələr sürətli geri çəkilir. Bir il bundan əvvəl döyüşlər Kaunas uğrunda gedirdi, indi Qafqazın ətəyində gedir. Türkiyə bizim əleyhimizə çıxış edir və əlverişli məqam gözləyirlər”. Oxşar fikirləri “Əzizbəyovneft” trestinin nəqliyyat kontorunun plan şöbəsinin rəisi, 1892-ci il təvəllüdlü, bitərəf Pərespolov Pyotr Georqiyeviç, “Krasin” adına DRES-in turbin sexinin rəisi, 1902-ci il təvəllüdlü, ÜİK(b)P üzvü Rudakov Yakov Dmitriyev (2,v.370), “Stalin” adına zavodun 6-cı sexinin rəis müavini, 1912-ci il təvəllüdlü, bitərəf Kazımov Əhəd Həbil oğlu, “Əzizbəyovneft” trestinin baş geoloqunun müavini, 1907-ci il təvəllüdlü, bitərəf Andriyanov Sergey Leontiyev (2, v.371)

Azərbaycan neft sənayesi fəhlələrinin antisovet mülahizələri. Azərbaycan K(b)P MK-nın xüsusi şöbəsinə 7 oktyabr 1942-ci il tarixdə qeydiyyatdan keçən (№ 1656) «Azərbaycan neft sənayesi fəhlələrinin əhval-ruhiyyəsi haqqında» Azərbaycan SSR XDİK, dövlət təhlükəsizlik böyük

mayoru T.Yaqubovun 03 oktyabr 1942-ci il tarixli “tamamilə məxfi” qrifli arayışında bildirilirdi ki, Azərbaycanın neft sənayesi mühəndis-texniki işçiləri kimi fəhlələri arasında da vətənpərvərlik fikirlərinə dair məlumatlarla yanaşı, neft sənayesi fəhlələri arasında da qeyri-sağlam əhval-ruhiyyəli antisovet fikirlərə rast gəlinir. “Azneftkombinat”-ın asfalt-beton zavodunun yardımçı müəssisəsinin çilingəri, bitərəf Xeybər Ələsgərov bildirmişdi ki, “...1920-ci il deyil ki, fəhlələri aldatsınlar. İndi 1942-ci ildir. 1920-ci ildə bütün təşviqatçılar fəhlələri şüarlarla aldatdılar ki, guya burjuaziya istismar edir, sovet hakimiyyətində hər şey fəhlələrin olacaq. 20 ildən artıq vaxt keçdi, bütün bunlar yalan oldu və bizi qara çörəyə möhtac qoyublar. İndi bir adam tapa bilməzsən ki, sovet hakimiyyətinin tərəfdarı olsun. Onsuz da 2 aydan sonra sovet hakimiyyəti mövcud olmayacaqdır”.

“Stalinneft” trestinin kompressor təsərrüfatının çilingəri, 1893-cü il təvəllüdlü, bitərəf Şabanov Aleksey Timofeyev (2,v.378), “Kaqanoviçneft” trestinin 1-ci mədəninin açarçısı, 1908-ci il təvəllüdlü, bitərəf Nəsirov Mustafa Xusayinoviç mövcud durumu dəyərləndirərək aşağıdakıları bildirmişdir:

“...Bütün xalq sovet hakimiyyətinin əleyhinədir və sonadək gözləməyəcək. Özünün mövcudluğu ərzində bu hakimiyyət insanlara azad nəfəs almaq imkanı vermədi. Xalq aclıq keçirdi, yalnız ayrı-ayrı şəxslər yaxşı yaşadı. Əgər Hitler hakimiyyətə gəlsə, bütün xalq şadlıq edəcək”. Oxşar fikirlər “Kirovneft” trestinin kommunal kontorunun xarratı, 1885-ci il təvəllüdlü, bitərəf Nəzərov Mirzəməmməd Cəlil oğlu, “Qızıl Ulduz” DRES-nin suyabaxanı, 1891-ci il təvəllüdlü, bitərəf Klimanov Pavel İvanoviç, “Kirovneft” trestinin fəhləsi, bitərəf Lavrina Anastasiya Andriyanovna, “Orconikidzeneft” trestinin fəhləsi, 1892-ci il təvəllüdlü bitərəf Eyvaz xan Baba oğlu, “Kaqanoviçneft” trestinin 4-cü mədəninin operatoru, 1901-ci il təvəllüdlü, bitərəf Popov İvan Varlamoviç (2,v.380), “Əzizbəyovneft” trestinin maliyyə şöbəsinin işçisi, 1905-ci il təvəllüdlü, bitərəf Qasımov Məmməd Ağa oğlu, “Qızıl Ulduz” DRES-nin ocaqçısı, 1908-ci il təvəllüdlü, bitərəf Pavlenko Mixail Stepanoviç, “Leninneft” trestinin 10-cu mədəninin operatoru, 1885-ci il təvəllüdlü, bitərəf Nəzər Novruzbəy (2,v.381), “Kaqanoviçneft” trestinin 1-ci mədəninin fəhləsi, 1890-cı il təvəllüdlü, bitərəf Basov İvan İvanoviç (2,v.381-382), “Orconikidzeneft” trestinin fəhləsi, 1891-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Məhərrəmov Hüseyn Baba oğlu, “Andreyev” adına zavodun 4 № li sexinin lehimləyicisi Şiršov İvan Pavloviç,

“Əzizbəyovneft” trestinin mədən operatoru, 1920-ci il təvəllüdlü, bitərəf Hüseynov Kamil Ağahüseyn oğlu, “L.Şmidt” adına zavodun çilingəri, bitərəf Vaniyev Vladimir Arutyunoviç, “Azneftkombinat” da mədən yolu idarəsinin işçisi Yepkova Kseniya İvanovna da ifadə etmişlər. (2,v.383-384)

“Azneftkombinat” in mədən yolu idarəsinin maşinisti, 1884-cü ildə anadan olmuş, bitərəf Semyonov Nikolay Vladimiroviç söhbətində tezliklə kommunizmin dağıdılacağını, “Orconikidzeneft” trestinin 1-ci mədənin elektrik mantlyoru, 1896-cı il təvəllüdlü, bitərəf Provotorov Aleksandr Nikolayeviç, “Kaqanoviçneft” trestinin 1-ci mədənin çilingəri, 1900-cü ildə anadan olmuş, bitərəf Maklaşov Aleksandr Semyonoviç “Hitlerin gəlişini gözlədiyini və çörəkdən doymaq istədiyini” bildirmişdi. (2,v.385)

Azərbaycan SSR XDİK T.Yaqubovun 03 oktyabr 1942-ci il tarixli “tam məxfi” qriffli arayışında da Azərbaycan neft sənayesi fəhlələrinin antisovet əhval-ruhiyyəsinə toxunulmuşdur (2,v.388). Qeyd olundu ki, “Frunze” adına zavodun 4-cü sexinin mühəndisi, 1909-cü ildə anadan olmuş, bitərəf Zeynalov Zeynal Kərim oğlu, “Kaqanoviçneft” trestinin quyuların əsaslı təmiri kontorunun qazıma ustası, 1912-ci il təvəllüdlü, bitərəf Vasili Qanaşilki, “Əzizbəyovneft” trestinin neft ustası, 1907-ci il təvəllüdlü, bitərəf Cəfərov Əbdül Nürəli oğlu, “Kaqanoviçneft” trestinin qaz kontorunun avadanlıq üzrə mühəndisi, 1904-cü ildə anadan olmuş, bitərəf TulSKIY Sergey İvanoviç, “L.Şmidt” adına zavodun mexaniki təmir sexinin texnoloqu Maştanova Proskofya Sidorovna, “Kirovneft” trestinin yeraltı təmir ustası, 1914-cü il təvəllüdlü Sadıqov Hüseyn Məlik oğlu (2,v.388-389), “Stalinneft” trestinin elektrik quraşdırma kontorunun mühəndisi, bitərəf Tarasov Vladimir Georgiyeviç, “Əzizbəyovneft” trestinin 4-cü mədənin neftvurma üzrə mühəndisi Əliyev Hacıbala Əli oğlu (2,v.390) alman ordusunun güclü silahlandığını, onların təyyarə və tankla təchiz olunduğu halda sovet hökumətinin heç nəyi olmadığını bildirirərək müqavimətin mənasız olduğunu ifadə etmişlər.

1942-ci ilin ikinci yarısında cəbhədə vəziyyətin mürəkkəbləşməsi öz əksini neft sənayesində işləyən fəhlələrin əhval-ruhiyyəsinə təsir etdi. “L.Şmidt” adına zavodun polad sexinin yığıcısı, 1909-cu il təvəllüdlü, bitərəf Larin Pyotr Vasilyeviç, həmin zavodun xarəti, 1903-cü ildə anadan olmuş bitərəf Kalinin Nikolay Yulyeviç qələbəyə inamların ifadə edərək almanların sonadək məhv ediləcəklərini, Qafqazda özlərinə qəbir qazacaqlarını, “Kaqa-

noviçneft” trestinin elektrik mantlyoru, 1902-ci il təvəllüdlü, bitərəf Bolşakov Pavel Aleksandroviç “...Sovet İttifaqının İngiltərə və Amerika ilə birlikdə faşizmi məhv edəcəyini və Almaniyə üzərində qələbə çalacağına inandıqlarını bildirərək faşizmin yer üzündən silinməsini, onun bütün konfliktlərin səbəbkarı və bütün bəşəriyyət üçün əzab-əziyyət” olduğunu (2,v.360) bildirirdilər. “Stalinneft” trestinin qaz kontorunun mühəndisi, 1912-ci il təvəllüdlü, bitərəf Bağırov Əyyub Şüküroviç, həmin trestin 4-cü mədənin texniki, 1894-cü il təvəllüdlü, bitərəf Parfenov Vladimir İvanoviç (2,v.420), “Kirov” adına zavodun dəmirçi sexinin rəisi, 1920-ci il təvəllüdlü, bitərəf Qusev Viktor Nikolayeviç, “Kirovneft”də mexanik Barxudarov Artyom Makaroviç, “Neftzavodtiki” trestində baş iş icraçısı Benkeriç Leonid Antonoviç, həmin trestin 6-cı tikinti-quraşdırma kontorunun istehsalat-texniki şöbəsinin rəisi, 1909-cu il təvəllüdlü, bitərəf Lompart David Abramoviç cəbhədəki vəziyyətlə əlaqədar müttəfiqlərin öhdəliklərinə əməl etməməsini, xüsusən ingilislərin müxtəlif bəhanələrlə vaxtı uzatmasını pisləmişlər. (2,v.420-421)

Azərbaycan K(b)P MK-nın xüsusi şöbəsinə daxil olmuş 14 noyabr 1942-ci il tarixli (№2094) arayışdakı fikirlər maraq doğurur. Azərbaycan SSR XDİK, dövlət təhlükəsizlik baş mayoru Yaqubovun imzaladığı arayışında (2,v.450-457) qeyd edilənlərin əksinə olaraq göstərilir ki, ötən dövr ərzində daxil olan məlumatlarda fəhlə və mühəndis-texniki işçilər arasında müsbət vətənpərvərlik fikirləri söyləyənlər çoxluq təşkil etməyə başlamışdır.

XDİK-nın 30 dekabr 1942-ci il tarixli arayışında göstərilir ki, neft sənayesi fəhlələri arasında qətiyyətsizlik nümayiş etdirənlərə, qələbəyə inamsızlıqla yanaşanlara, əksər hallarda mövcud vəziyyətdən çıxış edərək məişət qayğılarını önə çəkənlərə, bu səbəbdə də, mənfi fikirlərlə yükləyənlərə də rast gəlinirdi. Onlardan bəzilərinin fikirlərinin təhlili göstərir ki, antisovet əhval-ruhiyyədə köklənmə heç də cəbhədə vəziyyətlə əlaqəli olmayıb, əsasən düşmənin üsurlərinin təhriki və yayılan şayiələr əsasında olmuşdur. “L.Şmidt” adına zavodun elektrik mantlyoru, bitərəf Kasmarçuk Aleksandr Andreyeviç aşağıdakıları bildirmişdi: “... Qələbə ona görə almanların olacağı ki, Hitler bu müharibəyə 10 il hazırlamışdı, öz dövlətini ərzaq və silah-sursatla təmin etmiş, sonra müharibəyə başlamışdı. Bizim ölkə isə bir neçə ay döyüşməyi bacarmadı, artıq hamı aclıq keçirir. Biz ölkənin istiqrazına, tikinti və silahlanma üçün pul vermişik, pulla hara oldu?” (2,v.361)

“Qızıl Ulduz” DRES-nin qaraj fəhləsi, 1893-cü il təvəllüdlü, bitərəf Akatov Aleksandr Nikolayeviç demişdi: “Sovet hökumətinin mövcud ol-

duğu illərdə yaxşı heç nə görmədim və indi deyirlər ki, hər şey satılmışdır. Alman döyüşür, onun hər şeyi var, o güclüdür. Beləliklə, bir şeyi gözləmək lazımdır ki, bizi vursun, almanlar hər şeyi məhv edib bura gələndə biz hamımız həlak olacağıq”.

“Dzerjinski” adına zavodun 2 № li sexinin çilingəri, 1903-cü ildə anadan olmuş bitərəf Çermenskiy İvan Alekseyeviç “...Hələlik ingilislər ikinci cəbhəni açmağa hazırlaşmırlar, almanlar nəinki Bakıda, həm də Moskvada olacaqlar. İngilislər ancaq vəd verə bilirlər, onlar döyüşməyə-cəklər. Çörçil ancaq danışmaq və cəfəngiyatla məşğuldur” demişdi.

“Andreyev” adına zavodun 4 № li sexinin briqadiri, bitərəf Qavrin Stepan Stepanoviç (2,v.361), “Leninft” trestinin yeraltı təmir operatoru, 1909-cu ildə anadan olmuş, bitərəf Həsənov Məmməd Məmmədbağır oğlu, “Kaqanoviçneft” trestinin kompressor təsərrüfatının işçisi, 1902-ci il təvəllüdü, bitərəf Vasilyev Vladimir Fyodroviç, “Azərneftkint” trestinin 2 № li tikinti kontorunun işçisi, ÜİK (b) P üzvü Avanesov Nerses Aleksandroviç, “Əzizbəyovneft” trestinin kompressor stansiyasının maşinisti, bitərəf Kyazkov İlya Karpoviç (2,v.362), “Azərneftkombinat” in işçisi, 1909-cu il təvəllüdü, bitərəf Quliyev Heydər Axund oğlu, “Stalinft” trestinin kompressor təsərrüfatının yağcısı, 1920-ci il təvəllüdü Əliyev Məmmədəli Məmməd-həsən oğlu, “Əzizbəyovneft” trestinin 2 № li mədəninin yağcısı, bitərəf Hüseyinov Heydər Hüseyin oğlu, “Qızıl Ulduz” DRES-nin çilingəri, 1905-ci il təvəllüdü, bitərəf Nikolayenko Gergey Moiseyeviç (2,v.363), “Stalinft2 trestində peşə məktəbində usta, 1910-cu il təvəllüdü, bitərəf Məmmədov Məmməd Nəbi oğlu, “Kaqanoviçneft2 trestinin traktor bazasının traktorçusu, 1912-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Novitskiy İvan Franseviç söhbətlərində sovet ordusunun qələbəsinə inamsızlıq ifadə etmişlər. (2,v.364)

Azərbaycan SSR XDİK T.Yaqubovun Azərbaycan K(b)P MK-ya göndərdiyi 8 oktyabr 1942-ci il tarixli məktubundakı “Azərbaycan neft sənayesi fəhlələrinin əhval-ruhiyyəsi haqqında”, “Azərbaycan neft sənayesi mühəndis-texniki işçilərinin əhval-ruhiyyəsi haqqında” və “Azərbaycan neft sənayesində işləyən bəzi ÜİK(b)P üzvlərinin əhval-ruhiyyəsi haqqında” arayışlarının təhlili göstərir ki, antisovet əhval-ruhiyyədə olanların əksəriyyəti milliyətcə rus, erməni və yəhudilərdir. Burada diqqəti çəkən odur ki, adları qeyd olunan qeyri-azərbaycanlıların əksəriyyəti idarə, müəssisə və təşkilatlarda daha yüksək vəzifə tuturdular. Təbii ki, onlar sırayı fəh-

lələrdən daha yüksək əmək haqqı alır və qismən yaxşı yaşayırdılar. Sovet hökumətinin milli siyasətində Azərbaycan və azərbaycanlılara ikili münasibət neft sahəsində daha çox hiss olunurdu. Arayışlar tanışlıq üçün daha çox Azərbaycan SSR XKS-nin sədri T.Quliyevə göndərilir, Azərbaycan K(b)P MK-nın Xüsusi şöbəsinin müdiri Novikovanın imzaladığı məktubda həmin məktubların tanışlıqdan sonra Azərbaycan K(b)P MK-ya qaytarılması xahiş olunurdu (2,v.358). Təəssüf ki, görülmüş tədbirlərin nəticələri haqqında əsaslı faktlar yoxdur.

Azərbaycan neft sənayesi mühəndis-texniki işçiləri arasında antisovet əhval-ruhiyyənin yayılması. Azərbaycan K(b)P MK-nın Xüsusi şöbəsinə 29 sentyabr 1942-ci il tarixdə daxil olan (№ 1476) “Azərbaycan neft sənayesi mühəndis-texniki işçilərinin əhval-ruhiyyəsi haqqında” XDİK T.Yaqubovun 20 sentyabr 1942-ci il tarixli arayışında (2, v.365-372) bildirilir ki, Azərbaycan neft sənayesinin mühəndis-texniki işçilərinin əsas kütləsinin əhval-ruhiyyəsində yüksək vətənpərvərlik hissləri üstünlük təşkil edir, onların fikirlərində hitlerizm üzərində qələbəyə inam vardır.

“Azərbaycan neft sənayesi mühəndis-texniki işçilərinin əhval-ruhiyyəsi” barəsində XDİK-nin 1942-ci il 22 oktyabr tarixli arayışında (2,v.420-426) isə mühəndis-texniki işçilər tərəfindən söylənilmiş müsbət və mənfi fikirlər ümumiləşdirilir, hadisələrin insanlar, xüsusilə mühəndis-texniki işçilər arasında reaksiyası xarakterizə olunurdu. Arayışda göstərilirdi ki, çoxsaylı müsbət fikirlərlə yanaşı neft sənayesi işçiləri arasında mənfi əhval-ruhiyyə müşahidə olunur, mühəndis-texniki işçilər qələbəyə inamsızlıq ifadə edirlər. Təbii ki, bu fikirlər fəhlələrin əhval-ruhiyyəsinə mənfi təsir etməklə yanaşı, həm də əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsinə, keyfiyyətsiz məhsul istehsalına zəmin yaradırdı.

“Budyonnu” adına zavodun 3-cü sexinin fəhləsi, 1882-ci il təvəllüdü, bitərəf Ağamiryan Zaxar Atayeviç cəbhədə vəziyyət mövzusunda söhbətdə bildirmişdir ki, “Qızıl Ordu kolxozu müdafiə etmək istəmədiyindən döyüşmür, əgər kolxoz olmasaydı daha yaxşı döyüşür, öz mövqeyini möhkəm saxlayardı, çünki onlar vuruşur, ailələri isə evdə acdır. Çarizm vaxtında cəbhədə olan əsgərin ailəsi hər şeylə təmin olunurdu, indi əksinə mən-zərə görürük, ona görə cəbhədə uğur əldə olunmur. Biz Rusiyaya kömək etməyəcəyik, çünki bolşeviklər heç kimi görmək istəmirlər”. (2,v.419)

Yardımcı təsərrüfat trestinin asfalt-beton zavodunun çilingəri, 1890-cı il təvəllüdü, bitərəf Heybət Ələsgərov almanların hücumuna münasibət bildirirək

mövcud texnika və heç bir döyüş qabiliyyəti olmayan adamları orduya səfərbər etməklə müharibə aparmağın mümkün olmadığını ifadə etmişdi. (2,v.419)

Azərbaycan K(b)P MK-nın xüsusi şöbəsinə daxil olmuş 14 noyabr 1942-ci il tarixli (№2094) arayışdakı fikirlər mənası və mahiyyətinə görə əvvəlkilərdən fərqlənir. Azərbaycan SSR XDİK, dövlət təhlükəsizlik baş mayoru Yaqubovun imzaladığı arayışda (2,v.450-457) mənfi əhval-ruhiyyəni ifadə edən faktlar qeyd olunurdu. Məsələn, “Stalinneft” trestinin 7-ci kompressor stansiyasının mexaniki, 1886-cı il təvəllüdlü, bitərəf Ximlev Mixail İvanoviç (2,v.452), “Əzizbəyovneft” trestinin işçisi, 1891-ci il təvəllüdlü, bitərəf İsmayılov Mirzəəğa Məmməd oğlu hərbi mövzuda söhbətdə bildirmişdilər ki, “...almanlar Mahaçqalaya qədər çatmışlar, Qızıl Ordu isə almanlara müqavimət göstərmək iqtidarında deyildir, artıq ordunun gücü azalmışdır, tezliklə almanları Bakıda görəcəyik. Onda hər şey keçmişdəki kimi olacaqdır. Hər bir kəndli torpaq və bağ alacaq, hər şey ucuz olacaq, aclıq və əzab qurtaracaq. Almanlar işğal etdikləri ərazinin əhalisi ilə çox yaxşı davranırlar, onların vəhşilikləri haqqında bizim qəzetlərimizin yazdıqları doğru deyildir” (2,v.452-453). Oxşar fikirləri “Əzizbəyovneft” trestinin kompressor təsərrüfatı idarəsinin elektrik mantlyoru, 1909-cu ildə anadan olmuş Alekseyev Mixail Petroviç, “Orconikidzeneft” trestinin 8-ci mədəninin nasos çilingəri, 1902-ci il təvəllüdlü, bitərəf Şterman Natan Solomonoviç, “Molotovneft” trestinin ikinci mədəninin fəhləsi, 1893-cü il təvəllüdlü, bitərəf Fedosyev Stefan Timofeyeviç, “Orconikidzeneft” trestinin fəhləsi, Babayev Mikayıl Cəbrayıl oğlu, “Azərenerji”nin mühəndisi, 1910-cu ildə anadan olmuş Vanyuşin Konstantin İvanoviç, “Stalinneft” trestinin 1-ci mədəninin mexaniki, bitərəf Rıbakov Andrey Konstantinoviç və b. söyləmişlər. (2,v.453-454)

Fəhlə və mühəndis-texniki işçilərin bir qrupu müdafiə hüddullarının tikintisində, müharibəyə hazırlıqda nöqsanlara yol verildiyini iddia edərək müharibəyə hazırlıqdan narazılıqlarını bildirirdilər. “Azərneftqaztikinti”nin rəisi Bandurkin Yevgeni Andreyeviç

(2,v.455), Orconikidze rayonunun şəhəratrafi təsərrüfatının briqadiri, 1891-ci il təvəllüdlü, bitərəf Əyyub Aslanov (2,v.455-456) 25 ildir sovet hökumətini müdafiə etmələrinə baxmayaraq ac və çıpaq qaldıqlarını bildirmişdilər. “Siyəzəneft” trestinin işçisi, 1904-cü ildə anadan olmuş bitərəf Rındin Pyotr Nikolayeviç ancaq ukraynalıların vuruşduğunu, sibirililə-

rin isə aldandıqları üçün vuruşmadığını iddia edərək “Vətəndaş müharibəsində bütün sibirililər bir nəfər kimi ayağa qalxdı və Kolçakı dağıtdılar, əvəzində nə aldılar. İndi onlar ac oturlar və gözləyirlər ki, kolxoz idarəsi gələcək məhsuldan onlara un, yaxud taxıl verəcək. Bizimkilər isə yazırlar ki, Almaniyada aclıqdır. Məncə Hitler axmaq deyil, o, 18 dövləti tutub və özünü hər şeylə təmin edib” demişdi.

“Kirovneft” trestinin hərbişədirilmiş mühafizəsinin döyüşçüsü, 1898-ci ildə anadan olmuş, bitərəf Besedin Maksim Fyodroviç hərbi mövzuda söhbətdə qəzet məlumatlarına inanmadığını vurğulamışdır (2,v.456). Əzizbəyov rayonunun şəhəratrafi təsərrüfatının fəhləsi, 1880-ci ildə anadan olmuş Əliyev Fiti Zər oğlu da Qızıl Ordunun almanlarla vuruşmaq qabiliyyətində olmadığını, tezliklə Bakının və bütün Qafqazın almanlar tərəfindən tutulacağını iddia edirdi. (2,v.457)

DMK sədri Stalinin Oktyabr inqilabının 25-ci ildönümü münasibətilə məruzəsi ətrafında fikirlərə dair Azərbaycan SSR XDİK T.Yaqubovun Azərbaycan K(b)P MK-ya ünvanladığı arayışda (2,v.435-440) bildirilirdi ki, Azərbaycan Sənaye İnstitutunun professoru Yakovlev Fyodr İvanoviç, ADU-nun dosenti Qasımzadə Feyzulla Səməd oğlu, respublikanın əməkdar artisti Şarlahov Viktor Petroviç, Xalq Yaradıcılıq Evinin direktor müavini Manaflı Ağa Səlim Cəfər oğlu Stalinin çıxışını böyük həyəcanla dinləmiş və çıxışda hərbi vəziyyətə aydın qiymət verildiyini, müasir vəziyyətin təhlil olunduğunu söyləmişlər. (2,v.435)

Azərbaycan Sənaye İnstitutunun dosenti bitərəf Orucəliyev Ədhəm Əli Cabbar oğlu, “Molotovneft” trestinin mühəndisi Məlikaslanov Didvəli Süleyman oğlu, “Azərneftkəşfiyyat” trestinin baş energetiki-mühəndis Səmədzadə Musa Qasım oğlu, “Kirov” adına mexaniki zavodun çilingəri Kravçenko Aleksandr Trofimoviç, “Orconikidzeneft” trestinin 4-cü mədəninin elektrik mantlyoru Lyapina Olqa Nikolayevna, “Dzerjinski” adına mexaniki zavodun 4-cü sexinin briqadiri Markuriy Zaxar Yefimoviç məruzənin dərin təhlillərə əsaslandığını, alman-faşistlərin üzərində qələbəyə səslədiyini bildirmişlər (2,v.443-446). Bununla yanaşı XDİK-nın arayışında qeyd olunur ki, Sənaye İnstitutunun tələbəsi Frits Qalina Vlatlanovna, “Stalinneft” trestinin 1-ci mədəninin neft ustası-mühəndis Mülkunyans Yakov Petroviç, həmin trestin ayırma kontorunun çilingəri Baqarşak Kasparov, “Oktyabr inqilabı” adına mexaniki zavodun xarratı Vdovin Kons-

tantin Romanoviç, "Stalinneft" trestinin qaz kontorunun fəhləsi Kuznetsova Olqa Tixonovna, "Kaqanoviçneft2 trestinin 3-cü mədəninin neftayırma ustasının köməkçisi İsaferdiyev İosif Mkırtiçeviç və b. məruzədə səsləndirilənlərlə razı olmadıqlarını bildirmişlər. (2,v.446-448)

"Krasin" adına elektrik stansiyasının növbəti mühəndisi Xijnyuk Sergey Panteleyeviç həmin stansiyanın ocaq sexinin növbə rəisi, ÜİK(b)P üzvü Ufinski Konstantin Yakovleviç Stalinin məruzəsində qələbəyə inam eşitmədiyini (2,v.439), "Kaqanoviçneft2 trestinin 3-cü mədəninin neft ustası bitərəf Qafar Manaf oğlu məruzənin aldadıcı olduğunu, "Stalinneft2 trestinin təmir-quraşdırma kontorunun qaynaqçısı Jarov Mixail İvanoviç məruzənin ancaq danışıq olduğunu bildirirdilər. (2,v.440)

Qızıl ordunun Stalinqrad rayonunda müvəffəqiyyətli hücumu Bakı şəhər əhalisinin fəhlə və ziyalıları arasında böyük ruh yüksəkliyi yaratdı. "Qızıl Ordunun Stalinqrad rayonunda müvəffəqiyyətli hücumu ilə əlaqədar Bakı şəhər əhalisinin əhval-ruhiyyəsi haqqında" Azərbaycan SSR XDİK T.Yaqubovun 25 və 29 noyabr tarixli arayışlarında ordunun müvəffəqiyyətli hücum xəbərinin insanlar arasında böyük rəğbət hissi oyatdığı, vətənpərvərlik ruhunu qaldırdığı bildirilirdi.

Vətənpərvərlik hissi ilə dolu müsbət fikirlərlə yanaşı mənfi fikirlər də səslənirdi. "Stalinneft" trestinin şəbəkə sahəsinin texniki Zeynalov Şahsuvər Heydər oğlu demişdi: "Mən inana bilmirəm ki, biz o qədər almanı dar-madağın etdik. Bu əvvəlki məlumatlara oxşayır. Deyilirdi ki, Xarkov altında bizimkilər çoxlu alman diviziyalarını dağıtmışlar. Bütün bunlar xalqın əhval-ruhiyyəsini qaldırmaq üçündür. Sonra baxarıq".

Sovet qoşunlarının qələbəsinə şübhə ilə yanaşanlar arasında şair Rbavnin Abraam Lvoviç, "Bakinskiy raboçiy" qəzeti redaksiyasının sənaye şöbəsinin müdiri Rıbakov İlya Yakovleviç, Azərbaycan Tibb İnstitutunun müəllimi Rəcəb Ağayev, Bakı şəhərində orta məktəb müəllimi Teterovatnikov Qriqoy Nikolayeviç, diş texniki Vnukov Leonid Karpoviç, "Kaqanoviçneft2 trestinin 3-cü mədəninin neft ustası Qafar Manaf oğlu, "Kirovneft" trestinin mühasibi Yavrumov Daqrat Nikolayeviç, Bakıdakı təxliyyə hospitalının sanitarkası Podyaçeva Sofiya Yakovlevna və b. vardı. (2,v.483-484)

"Dmitrov" adına zavodun çəkicvuranı Avanasıyev Avanes Aqayeviç, "Kaqanoviçneft" trestinin 3 Nəli mədəninin yeraltı təmir ustası Ağabala Məmmədov və b. bu xəbərin xalqın ruhunun qaldırmağa, müttəfiqlərin eti-

barını möhkəmləndirməyə xidmət etdiyini bildirir, qələbənin müvəqqəti olduğunu iddia edirdilər. (2,v.505-507)

"Stalinneft" trestinin kompressor təsərrüfatının çilingəri Sıranov İvan Yakovleviç Stalinqrad altında və Mərkəz cəbhədə əldə olunan müvəffəqiyyətin almanlar tərəfindən tələ olduğu, almanlar cəbhəni yararaq yazda yenedən hücumla keçəcəkləri bildirilirdi. (2, v.519-521)

XDİK-nın 30 dekabr 1942-ci il tarixli arayışında mühəndis-texniki işçilər arasında pessimis əhval-ruhiyyə haqqında xüsusi qeydlər vardır. Qeyd olunur ki, bir qrup mühəndis-texniki işçi antisovet fikirlər səsləndirərək, ordunun qələbələrinə şübhə ilə yanaşmış, insanlar arasında ruh düşgünlüyü yaratmağa cəhd etmişlər. "Stalin" adına zavodun baş mühəndisinin müavini, 1887-ci ildə anadan olmuş bitərəf Kramskiy Pavel Yevgenyeviç cəbhədə vəziyyətlə əlaqədar söhbətdə demişdi: "Bizim hissələr hücumda çox tez yorulur, heç nə əldə edə bilmirlər. Ancaq almanlar uzun müddət ərzində hücum edir və yorulmurlar, görünür onlar güclüdürlər". (2,v.525)

"Stalinneft" trestinin böyük geoloqu, 1904-cü il təvəllüdlü bitərəf Nalbadyan Kayşen Nikoviç (2,v.526), "Azneftkombinat"ın geoloji topoqrafiya kontorunun böyük mühəndisi, 1889-cu il təvəllüdlü bitərəf Kuşenko Akeriy Timofeyeviç, "Azərneftlayihə" trestinin böyük mühəndisi, 1876-cı il təvəllüdlü Şeyni Boris Moiseyeviç, "Əzizbəyovneft" trestinin neftvurma üzrə mühəndisi, 1903-cü ildə anadan olmuş bitərəf Əliyev Hacıbala Cəmil oğlu (2,v.527), "Azneftlayihə" trestinin böyük mühəndisi, 1909-cu il təvəllüdlü Adamova Raisa Sumbatovna, 7 Nəli zavodun sex rəisi, 1909-cu ildə anadan olmuş Mirzəyev Fərhad Tağı oğlu (2,v.528), "Əzizbəyovneft" trestinin 3-ci mədəninin mexaniki, 1900-cu il təvəllüdlü bitərəf Sukonkin Mixail Radi-onoviç ərzaq məhsullarının qıtlığından və bahalıqından, tank və təyyarə kolonlarının tikintisi üçün toplanmış vəsaitin xərclənməsi barədə məlumatların verilməməsindən narazılıqlarını bildirirdilər. (2,v.528)

"Krasin" adına DRES-in elektrik sexinin rəisi, 1910-cü il təvəllüdlü bitərəf Zamberman Mixail İsakoviç, "Əzizbəyovneft" trestinin böyük mühəndisi, 1912-ci il təvəllüdlü bitərəf Pitrublis Leon Vladislavoviç, "Molotovneft" trestinin quyuların əsaslı təmiri kontorunun mühəndis-geoloqu, 1906-cı il təvəllüdlü bitərəf Laçınyan Suren Ayrəpetoviç, "Əzizbəyovneft" trestinin 1-ci mədəninin neft ustası, 1902-cı ildə anadan olmuş bitərəf Əliyev Əli Dadaş oğlu, "Kaqanoviçneft" trestinin qaz təsərrüfatının mexa-

niki, 1897-ci il təvəllüdlü bitərəf Panov Anton Petroviç güzəranın ağırlığından, açıqdan, yeməxanaların bərhad vəziyyətindən, ümumiyyətlə həyatın dözülməzliyindən şikayətlənirlər. (2,v.529)

Nəticə. Müharibə illərində Azərbaycan ərazisi hərbi əməliyyat meydanı olmadı. Ancaq Bakı səması üzərində və respublikanın bir sıra rayonlarında, məsələn 1942-ci il mayın 4-də Bakı səmasında, sentyabrın 29-da Xudat da alman təyyarələri göründü, həmin ilin oktyabrın 2-də Xızı üzərində 2 alman təyyarəsi vuruldu. Bu baxımdan antisovet fikirlərdə Bakının taleyi müzakirə mövzusu olması bir tərəfdən doğru olsa da, digər tərəfdən məsələnin həssaslığından istifadə edən düşmən elementlər antisovet fəkirlər formalaşdırmağa və yayılmasına cəhd edirdilər.

Qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, antisovet fikirli insanların ifşası sahəsində əməli tədbirlər həyata keçirilmiş, antisovet mülahizələr söyləyənlər barəsində inzibati tədbirlər görülmüşdür. İlk növbədə ilk partiya və komsomol təşkilatları adamlar arasında kütləvi-siyasi işin qüvvələndirilməsi üçün müvafiq tədbirlər müəyyənləşdirmişlər.

### İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. ARPİSSA, f.1, siy.169, iş 110, v.2
2. ARPİSSA, f.1, siy. 27, sax.vah. 160, v. 56
3. AR MDTA, f.1610, siy.10, iş 687, v.14
4. AR MDTA, f.1610, siy.10, iş 707, v.8
5. Советская экономика в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. М., 1979

### AZERBAIJAN OIL INDUSTRY EMPLOYEES' MOOD IN THE YEARS OF WAR IN ARCHIVE DOCUMENTS (1941-1945) SUMMARY

Article is devoted to determination of the place of Baku city in providing of front with oil and oil products in 1941-1945 war, being of Baku fate as a topic of discussion in antisoviet ideas in this point of view, making an effort in formation and distribution of antisoviet ideas of enemy elements using from the sensitivity of the issue are grounded in this article. It is indicated here that, accidents and conflicts occurred in the front, results of the operations of soviet troops in various directions of the front, especially the events occurred in Stalingrad up to battle played significant role in formation of antisoviet ideas and moods. People were informed about the front incidents mainly from newspaper articles and information of Soviet Information Bureau. Due to incidents were

not explained in details in such information, enemy elements refer such incidents to various directions, and used such information for depression and passiveness.

Proceeding of the construction of the limits of defense in the mentioned period, bombing of the defense margins by enemy planes and its affection to the mood of people, robbing of livestock of people by thief group using from capturing of some areas by enemy troops, sounding of antisoviet considerations by enemy elements using from non-informing of workers and servants, especially employees working in oil industry are analyzed by referring to archive documents. Realization of the practical measures in the exposure of people with anti-soviet ideas, taking of administrative measures about the people saying antisoviet considerations, and determination of the corresponding measures for strengthening of the massive-political works among people by first party and comsomol organizations.

### Настроение работников нефтяной промышленности Азербайджана в годы войны в архивных документах (1941-1945-ые годы) РЕЗЮМЕ

В статье определяется место Баку в обеспечении фронта нефтью и нефтепродуктами в годы войны, то есть 1941-1945-ые годы, с этой точки – зрения основывается наличие обсуждения судьбы Баку в антисоветских мнениях, попытка формирования и распространения антисоветских мнений враждующими элементами, которые воспользуются чуткостью вопроса. При этом заявляется о том, что значительную роль играет события, происходящие на фронте в ходе формирования антисоветских мнений и настроения, результаты операций советских войск в различных направлениях фронта, в особенности, события, происходящие до боев под Сталинградом. Население основном узнавал о событиях на фронте из газетных записях и сведений Советского информационного бюро. А данных сведениях события не описываются подробно, отчего вражеские элементы направляли событий в различные направления, но пользуются для создания пассивности и пессимизма.

В статье на основе архивных документов анализируется созвучие с антисоветскими соображениями вражеских элементов, которые воспользовались информированием сотрудников, работающих в особенности в нефтяной промышленности, рабочих и служащих, кража скота населения разбойными формированиями, которые воспользовались с тем, что некоторые территории оказались захваченными вражескими войсками, бомбёжка линий обороны вражескими самолетами и влияние данного обстоятельства на настроение населения, продолжение строительства оборонной линии в период войны. В конце статьи указывается проведение действенных мероприятий в сфере разоблачения лиц с антисоветскими мнениями, принятие административных мер в отношении тех лиц, о которых существовали антисоветские соображения, в первую очередь, определение соответствующих мер для усиления массовой – политической работы среди членов партийных и комсомольских организаций.